

Prof. dr hab. Józef Maciuszek
Instytut Psychologii Stosowanej
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Recenzja

dorobku dr Katarzyny Cantarero w postępowaniu habilitacyjnym
oraz ocena, czy spełnia on kryteria określone w
art. 219 *Ustawy z dn. 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*

Informacje ogólne

Pani Doktor Katarzyna Cantarero ukończyła studia magisterskie w zakresie psychologii w 2006 roku na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, a w 2015 roku uzyskała w Instytucie Psychologii Polskiej Akademii Nauk stopień doktora nauk społecznych w dyscyplinie psychologia. W latach 2015-2018 odbyła staż podoktorski w ramach grantu NCN Fuga w SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny (Wydział Zamiejscowy w Sopocie). Od 2018 pracuje na stanowisku adiunkta w SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny, na Wydziale Psychologii we Wrocławiu.

Ocena osiągnięcia naukowego

Jako osiągnięcie naukowe Habilitantka przedstawiła cykl powiązanych tematycznie artykułów naukowych opublikowanych w czasopismach naukowych (zgodnie z art. 219 ust. 1 pkt 2, lit. b Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce) i cykl ten został zatytułowany „Dylemat między troską a prawdą. Psychologiczne aspekty wyboru i oceny kłamstw prospołecznych”.

Na osiągnięcie naukowe składa się 8 artykułów, z których 3 opublikowano w wysoko punktowanych czasopismach, to znaczy mających 100 (dwa artykuły) lub więcej punktów ministerialnych (jeden artykuł – 140 pkt). Trzy artykuły zostały opublikowane w czasopismach

mających 70 pkt. (dwa we *Frontiers in Psychology*), a dwa ostatnie - 40 punktów ministerialnych. Sześć artykułów opublikowano w czasopismach, które należą w sensie ścisłym do pism psychologicznych, a z dwóch pozostałych jedno jest czasopismem medycznym (*Research in Autism Spectrum Disorders*), obejmującym praktyczne tematy dotyczące zaburzeń ze spektrum autyzmu. Drugie (*FQS Forum: Qualitative Social Research*) jest czasopismem interdyscyplinarnym poświęconym empirycznym badaniom jakościowym (bez wskaźnika IF).

Psychologia kłamstwa to główny, wieloletni przedmiot zainteresowania naukowego Habilitantki. Autorka bazuje na podstawowym (w kontekście intencji nadawcy, który „mija się z prawdą”) odróżnieniu kłamstw egoistycznych (kierowanie się własnym interesem) od kłamstw prospołecznych (kierowanie się korzyścią, interesem osoby okłamywanej).

Dorobek Habilitantki zgłoszony jako osiągnięcie naukowe dotyczy kłamstw prospołecznych. Jest to problematyka ważna nie tylko w kontekście budowania wiedzy naukowej, ale też praktyki społecznej. Niewątpliwie kłamstwa prospołeczne występują powszechnie w ludzkich relacjach i komunikacji społecznej, a ich źródłem bywa chęć uchronienia innych przed emocjonalną krzywdą (szczególnie gdy odbiorca jest wrażliwy lub „kruchy” a nadawca cechuje się wysokim poziomem współczucia). Jednakże motywy nadawcy i reakcje odbiorcy (sposób postrzegania kłamstw prospołecznych) bywają zróżnicowane (np. E. Levine, M. Lupoli, 2022), dlatego warto w tym obszarze kontynuować naukowe badania.

Pani Doktor w kontekście kłamstw prospołecznych przyjmuje mocne założenie występowania u ludzi dylematu między „mówieniem prawdy, a troską o drugiego człowieka”. Podstawowy przedmiot badań realizowanych w ramach tego projektu dotyczył kwestii czynników, które wpływają na rozwiązanie wspomnianego dylematu, czyli na decyzję mówienia prawdy albo kłamania. Kolejnym ważnym przedmiotem badań był sposób percepcji kłamstw prospołecznych a także sposób postrzegania, oceniania nadawcy kłamliwego

przekazu. Ten projekt badawczy zawiera się w zaproponowanym przez Autorkę modelu integrującym czynniki indywidualne i sytuacyjne. Te czynniki, czyli cechy indywidualne i kontekstowe dotyczą predyktorów kłamstwa prospołecznego oraz oceny kłamstw i kłamców prospołecznych. W jednym z pierwszych (chronologicznie) badań, które zaliczono do osiągnięcia naukowego, skoncentrowano się także na subiektywnej perspektywie badanych, czyli postrzeganiu własnych kłamstw.

Jako główne ugruntowanie teoretyczne projektu Autorka wybrała, spośród wielu teorii psychologii kłamstwa, teorię prawdy jako opcji domyślnej (TDT) (Emma Levine). Nawiązuje także do teorii podtrzymania obrazu siebie (w sytuacji, gdy człowiek postępuje nieuczciwie) (Nina Mazar). Odwołanie się do koncepcji sposobów radzenia sobie „uczciwych ludzi ze swoją nieuczciwością” sugerują przyjęcie przez Habilitantkę założenia, że kłamstwu prospołecznemu towarzyszy zwykle poczucie bycia nieuczciwym.

Trzy artykuły wymienione jako pierwsze w podanym cyklu prac zgłoszonych jako osiągnięcie naukowe dotyczą wybranych zmiennych, które mogą mieć wpływ na wystąpienie, lub nie kłamstwa; szczególnie prospołecznego. W pierwszym z nich uwzględnione zostały zmienne indywidualne, a w drugim i trzecim odwołanie się do szeroko rozumianego kontekstu.

W artykule „Differentiating everyday lies: A typology of lies based on beneficiary and motivation” (opublikowanym w *Personality and Individual Differences*) przedmiotem badań była sprawdzenie związków wybranych zmiennych indywidualnych z wyróżnionymi typami kłamstwa. Ta typologia oparta jest na dwóch podstawowych kryteriach. Tradycyjne kryterium to beneficjent kłamstwa (tu odróżnienie kłamstwa egoistycznego i prospołecznego). Drugie ważne kryterium typologii rodzaju kłamstw to „kierunek” motywacji kłamcy; uzyskanie korzyści lub uniknięcie straty (to kryterium dotyczy zarówno kłamstwa egoistyczne jak prospołecznego). Zastosowano metodę dzienniczków, dzięki której można było „zebrać” kłamstwa z kontekstów życia codziennego i sprawdzić, czy zaproponowana typologia do nich

pasuje. Ważnym celem było testowanie związku wybranych zmiennych indywidualnych z rodzajami kłamstwa (uwzględniono takie zmienne, jak: makiawelizm, samokontrola, efekt społecznych oczekiwań, empatia, samoocena, lęk jako stan i cecha). Uzyskano bardzo interesujące wyniki wskazujące, że różnice indywidualne są związane z konkretnymi rodzajami kłamstw. Spośród wielu uzyskanych zależności podkreślę wystąpienie pozytywnego związku między empatią a ochronnym kłamstwem prospołecznym.

Kolejne badanie (chronologicznie pierwsze, opublikowane przed doktoratem), opisane w artykule „Too tired to taint the truth. Ego-depletion reduces other-benefiting dishonesty” (*European Journal of Social Psychology*) dotyczyło roli samokontroli w preferowaniu kłamstw prospołecznych. Inspiracją eksperymentu były wyniki innych badań, wskazujące że wyczerpanie ego zwiększa występowanie nieuczciwych zachowań przynoszących korzyści dla samego siebie (poprzez osłabienie odporności na krótkotrwałe pokusy związane z nieuczciwością). Stąd interesujące pytanie, czy wyczerpanie ego może zmniejszać nieuczciwe zachowania w kontekście, w którym nieuczciwość służy innym. Oznaczałoby to zmniejszenie, w warunku wyczerpania ego, tendencji do kłamstw prospołecznych.

W tym badaniu wykorzystano metodę eksperymentalną, uczestnicy zostali poproszeni o wyrażenie swoich osobistych opinii na temat rysunku (który był słabej jakości), rzekomo narysowanego przez dziecko, a po manipulacji deprywacją ego (zmienna międzygrupowa) podejmowali decyzję, jaką informację zwrotną dotyczącą obrazka przekazaliby. Okazało się, że osoby w warunku wyczerpania ego są mniej skłonne do prezentowania kłamstwa prospołecznego. Została przeprowadzona interesująca dyskusja dotycząca roli samoregulacji i siły woli oraz związku procesów kontrolowanych z kłamstwem prospołecznym.

Jednakże wskaźnikiem zmiennej zależnej nie było faktyczne zachowanie, ale hipotetyczna deklaracja badanych, że przekazali by dziecku określoną ocenę obrazka. Oznacza to, że możliwy motyw kłamstwa prospołecznego, czyli oszczędzenie dziecku nieprzyjemnej

prawdy, mógł odgrywać mniejszą rolę. Być może w warunkach wyczerpania ego włączył się (automatycznie?) motyw autoprezentacji (przekaz nie wprost typu: „cenię prawdę, szczerość i uczciwość”). Interesujące jest, czy przy pomiarze faktycznego zachowania uzyskano by podobny wynik jak przy deklaracji.

Kolejne badania, opisane w artykule „White lies in hand: Are other-oriented lies modified by hand gestures? Possibly not” (*Frontiers in Psychology*) dotyczy także czynników kontekstowych, które mogłyby wpływać na skłonność do kłamstw prospołecznych – tym razem ujętych w kontekście teorii ucieleśnionego poznania (wpływu stanów ciała na przetwarzanie informacji, często wiązanych z wpływem języka metaforycznego).

Wiele badań potwierdza efekt nieświadomego wpływu metafor (przenośni) na oceny, doświadczenia subiektywne. Bezpośrednio z problematyką kłamstwa, szczerości, uczciwości wiąże się pojęcie „serca”, jako symbolu ludzkiej emocjonalności i moralności. Na przykład fraza „z ręką na sercu” odnosi się do intencji prawdomówności. Wyniki serii eksperymentów M. Parzuchowskiego i zespołu dowiodły, że osoba trzymająca rękę na sercu jest postrzegana jako bardziej szczerza. Co więcej osoba wykonująca gest "ręki na sercu" zachowuje się zgodnie z wzbudzonym pojęciem szczerości i zmniejsza się egoistyczna nieszczerość, czy nieuczciwość.

W zaprojektowanej serii dwóch eksperymentów przewidywano, że wykonywane gestu ręki na sercu zmniejszy skłonność do używania kłamstw prospołecznych. W pierwszej fazie badania uczestnicy zapisywali ocenę „dzieł sztuki” w postaci zdjęć, a następnie w rozmowie z rzekomym autorem zdjęć podawali informację zwrotną na temat zdjęcia, które najmniej się im podobało. W eksperymencie 1 okazało się, że gest ręki na sercu zmniejszał skłonność do kłamstwa prospołecznego. Jednakże w eksperymencie 2 (przy odwróconej kolejności wyrażania opinii) wskaźnik kłamania prospołecznego był niższy niż w warunku kontrolnym. W obydwu eksperymentach ocena zdjęcia była bardziej pozytywna podczas rozmowy niż gdy

ocenę zapisywano. Ten wynik skłonił autorów tych badań do wniosku, że kłamstwo prospołeczne jest w mniejszym stopniu kłamstwem i prowadzi do mniejszego dylematu niż kłamstwo egoistyczne. Dodałbym, że nie całkiem szczere (albo całkiem nieszczerze) podwyższenie oceny wartości estetycznej cudzego dzieła nie musi być doświadczane przez nadawcę jako nieuczciwość, bowiem gdy występuje konflikt dwóch pozytywnych wartości (niemożliwość ich jednoczesnej realizacji), akceptowany moralnie wybór polega na preferowaniu wyżej cenionej wartości).

Dodajmy, że wyniki badań opublikowane w tym samym roku (2017) potwierdziły fakt, że prospołeczne kłamstwa mogą nie być odbierane jako „prawdziwe kłamstwa”. Poza tym przewidywanie, że gest ręki na sercu zmniejsza skłonność do używania kłamstwa prospołecznego jest tym bardziej wątpliwe, że symbolika serca wiąże się nie tylko z prawdomównością i szczerością, ale też z pozytywną emocjonalnością, z troską o innych (a szczególnie z miłością). Prawdopodobnie tym aspektem ucieleśnionego poznania można wyjaśnić wyższą skłonność do prospołecznego kłamstwa w warunkach komunikacji bezpośredniej.

W innych badaniach (opisanych w artykule „I like the food you made! Overly positive feedback is more likely given to those that want to excel in a task and handle failure badly” - *Frontiers in Psychology*) Habilitantka uwzględniła kolejny czynnik kontekstowy, który może wpływać na preferencję kłamstwa prospołecznego (zamiast powiedzenia prawdy) – ten czynnik to określone cechy odbiorcy komunikatu, jego postawa wobec komentowanego zachowania. Okazało się, że kłamstwo prospołeczne (pozytywna ocena nieudanej potrawy) będzie częściej adresowane do wykonawców tych potraw, którzy nie potrafią radzić sobie z porażką a jednocześnie mają motywację doskonalenia sztuki kulinarnej. Preferencję wyboru tego kłamstwa wzmacnia przekonanie o krzywdzie wynikającej z mówienia prawdy.

Drugim ważnym obszarem badawczym w projekcie zaliczonym do głównych osiągnięć był sposób percepcji kłamstw prospołecznych i czynników na to wpływających. Tej problematyce poświęcone są badania opublikowane w *Polish Psychological Bulletin* („When is a lie more of a lie? Moral judgment mediates the relationship between perceived benefits of others and lie-labeling”). Przyjęto założenie, że postrzeganie korzyści innych jest ważnym czynnikiem wpływającym na stopień przypisywania etykiety kłamstwa celowemu wprowadzaniu w błąd. Okazało się, że postrzegana korzyść odbiorców nieprawdziwego przekazu oraz moralna ocena zachowania nadawcy osłabia postrzeganie nadawcy jako kłamcy.

Rozszerzeniem problematyki czynników wpływających na ocenę kłamstwa prospołecznego jako kłamstwa było badanie dotyczące kwestii, w jakim stopniu kłamstwo prospołeczne uznawane jest za kłamstwo przez osoby z cechami autystycznymi („It’s not really lying. Autism spectrum disorder relates to lower recognition of other-oriented lies through a decrease in perceived intentionality of the liar?; W: *Research in Autism Spectrum Disorders*). Metoda badawcza polegała na ocenie zachowań bohaterów w historiach przedstawiających kłamstwo prospołeczne i egoistyczne. Wykorzystano także pomiar postrzegania intencjonalności nadawcy (kłamcy) w tych historiach. Uzyskano wiele interesujących wyników, które zostały merytorycznie przedyskutowane w kontekście teorii umysłu i możliwości percepcji intencji kłamcy.

Ważnym przedmiotem badań Habilitantki była postrzeganie prospołecznych kłamców i ocena takich kłamstw. W jednym z badań („Do we really like helpful liars? Apparently not everywhere”; W: *Current Psychology*) uzyskano wyniki wskazujące, że prospołeczne kłamstwo (w przedstawionej historii nadawca kłamliwie chwali swojego kolegę w celu zwiększenia jego szans u koleżanki) obniża szacunek do nadawcy, prowadzi do uznania go za gorszego przyjaciela (w porównaniu do warunku mówienia prawdy), a także nie buduje do

niego sympatii. Ten eksperyment był replikacją badań amerykańskich i pozwolił porównać rolę czynników kulturowych w percepcji prospołecznego kłamcy.

Podsumowanie osiągnięcia

Dużą zaletą tych badań jest zarówno naukowe, jak i społeczne znaczenie podjętej problematyki. Podkreślić należy szeroki zakres problematyki badawczej - w swoich badaniach Habilitantka podejmuje fundamentalne zagadnienia dotyczące kłamstwa prospołecznego - psychologicznych mechanizmów wyboru tego rodzaju kłamstwa zamiast prawdy oraz jego percepcji (ocena kłamstwa i kłamcy). Uwzględnia wiele zmiennych indywidualnych i czynników kontekstowych zarówno w przypadku zagadnienia predyktorów preferencji kłamstw prospołecznych, jak i ich oceny. Podjęty plan badaczy i uzyskane wyniki klarownie reprezentuje model integrujący czynniki indywidualne i kontekstowe. Metodologia badań stanowi także silną stronę projektu, wykorzystano różne metody badawcze; badania jakościowe (w tym metoda dziennikowa, wywiad częściowo ustrukturyzowany), badania ilościowe, eksperymenty. Uzyskane wyniki często potwierdzają rozumowanie, wnioskowanie teoretyczne i przewidywane mechanizmy.

Zgłoszone jako osiągnięcie artykuły są publikacjami dwu lub trzy autorskimi, a jeden tekst jest cztero-autorski. Należy podkreślić, że w przypadku sześciu artykułów Pani Doktor jest pierwszą autorką, a w pozostałych dwóch – drugą. W przypadku większości zgłoszonych artykułów opracowała koncepcję pracy, projektowała badania, wybierając metodykę i procedurę badawczą, wykonywała analizę danych, pisała pierwszą wersję artykułu, interpretowała wyniki, prowadziła proces rewizji. Te dane potwierdzają jej fundamentalny wkład w realizowane projekty badawcze. Jestem całkowicie przekonany, że wskazane osiągnięcie naukowe pani Katarzyny Cantarero stanowi znaczący wkład w rozwój dyscypliny psychologia

Interesujące jest, w jakim stopniu – zdaniem Habilitantki - można generalizować uzyskane wyniki, które dotyczą wybranych przypadków kłamstw prospołecznych. Istnieją bowiem różne przypadki i konteksty używania kłamstw prospołecznych. Po pierwsze, mają różny ciężar, czy znaczenia dla odbiorcy i dla kłamcy prospołecznego. Po drugie, kłamstwo może dotyczyć faktów, gdzie mamy sytuację zero-jedynkową, dychotomiczną (prawda vs. nieprawda). Albo dotyczyć własnej subiektywnej oceny (opinii), dotyczącej na przykład czyjegoś rysunku czy zakupionej sukienki. Tu możliwa ocena ma charakter „gradacyjny” (nie podoba mi się, raczej nie podoba, itd.). W tym przypadku kłamca prospołeczny może w różnym stopniu oddalać się od swojej „prawdy”. Pytanie, czy porównanie kłamstw prospołecznych, występujących w kontekście „dychotomicznym” lub „gradacyjnym” mogłoby wzbogacić wiedzę z psychologii kłamstwa prospołecznego.

Dorobek towarzyszący

Oprócz głównego osiągnięcia naukowego Habilitantka jest współautorką bardzo dużej ilości (ponad 30) innych artykułów naukowych które posiadają wysoką wartość naukową i wiele z nich opublikowane zostały w prestiżowych czasopismach naukowych (np. *Psychological Science*, *Personality and Social Psychology Bulletin*). W dziesięciu z nich jest pierwszą autorką. Jej dorobek towarzyszący dotyczy problematyki psychologii motywacji, (szczególnie potrzeby sensu), sądów moralnych wobec kłamstwa w kontekście psychologii międzykulturowej, funkcjonowanie w czasie pandemii Covid-19.

Wybitna jest jej aktywność w projektach grantowych. Obecnie jako kierownik realizuje dwa projekty; jeden z nich, OPUS (NCN), wiąże się bezpośrednio z problematyką badawczą, zgłoszoną jako główne osiągnięcie naukowe. Drugi aktualnie realizowany projekt, Sonata (NCN), dotyczy głównej problematyki dorobku towarzyszącego, czyli poczucia i potrzeby sensu; podobnie jak zakończony kilka lat temu inny kierowany przez dr Cantarero projekt grantowy Fuga (NCN). Ponadto brała udział jako wykonawca w projekcie SONATA BIS

(NCN). Przed uzyskaniem stopnia doktora kierowała projektem PRELUDIUM (NCN) i była wykonawczynią projektu OPUS (NCN).

Zgodnie z artykułem 219 ust.1 pkt 2 Ustawy dodatkowym warunkiem nadania stopnia doktora habilitowanego jest „wykazywanie się istotną aktywnością naukową albo artystyczną realizowaną w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej”.

Międzynarodowy charakter aktywności naukowej Habilitantki to, obok publikacji w renomowanych czasopismach, także pobyty w zagranicznych instytucjach naukowych. Odbyla roczny staż podoktorski w University of Essex (Wielka Brytania), współpracując z dr Wijnandem Van Tilburgiem. Współpraca z nim zaowocowała serią wspólnych artykułów, które zostały zaliczone do dorobku towarzyszącego, związanego z psychologią motywacji. Dodatkowo w 2019 r. odbyła kilkudniowe wizyty studyjne w dwóch uniwersytetach Tilburg University (Holandia) i Rutgers University (Stany Zjednoczone).

Bardzo bogata aktywność dotyczy wystąpień w ramach międzynarodowych konferencji (16 po uzyskaniu stopnia doktora), w których w większości była pierwszą autorką. Innym przykładem międzynarodowej aktywności naukowej jest recenzowanie artykułów w kilkunastu międzynarodowych prestiżowych czasopismach naukowych. Jest członkiem zwyczajnym trzech międzynarodowych towarzystw: European Association of Social Psychology, International Society for the Science of Existential Psychology, International Society of Boredom Studies.

Na gruncie polskim spełniła wspomniany warunek wykazywania się aktywnością naukową w więcej niż jednej instytucji naukowej - pracowała jako asystent w Instytucie Psychologii Polskiej Akademii Nauk. Staż podoktorski odbyła na Uniwersytecie SWPS, Wydział Zamiejscowy w Sopocie, od kilku lat pracuje na stanowisku adiunkta na Uniwersytecie SWPS, Wydział Psychologii we Wrocławiu.

Dodajmy, że Habilitantka wyróżnia się także aktywnością naukowo-organizacyjną. Obecnie jest współ-redaktorką naczelną *Social Psychological Bulletin* w kadencji 2022-2026. Była członkiem zespołu redakcyjnego (Consulting Editor) *European Journal of Social Psychology* (2021- 2023). Wśród aktywności organizacyjnej związanej ściśle z obszarem nauki chciałbym podkreślić wspieranie organizacji Szkoły Letniej z Psychologii Społecznej, aktywność w Centrum Badań nad Zachowaniami Społecznymi, bycie członkinią Rady Naukowej Instytutu Psychologii Uniwersytetu SWPS, pełnienie funkcji organizatorki cyklicznych spotkań naukowych na Wydziale Psychologii we Wrocławiu, Uniwersytetu SWPS. W przeszłości była opiekunką koła naukowego w SWPS.

Konkluzja

W oparciu o przeprowadzone analizy stwierdzam, że dorobek dr Katarzyny Cantarero uzyskany po otrzymaniu stopnia naukowego doktora odpowiada wymaganiom określonym w art. 219 ust. 1pkt.2 *Ustawy z dn. 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*.

Wśród całego dorobku naukowego znajdują się osiągnięcia zawarte w powiązanych tematycznie artykułach opublikowanych w czasopismach naukowych. Przedstawione prace stanowią znaczny wkład w rozwój psychologii. Wnioskuje zatem o dopuszczenie dr Katarzyny Cantarero do dalszych kroków postępowania habilitacyjnego.